

УДК 332.3

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування
м Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2077-5308
e-mail: ams95@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2021-01-52-57>

ЗБАЛАНСОВАНИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ - ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Анотація. У статті висвітлено проблеми розвитку сільських територій України. Встановлено, що дія нових соціально-економічних та геополітичних факторів спричинила появу цілої низки проблем, серед яких необхідно зазначити: скорочення кількості малих сільських населених пунктів, фермерських господарств та особистих селянських господарств, недостатній розвиток інфраструктури сільської місцевості.

Ключові слова: сільські території, земельна реформа, сільськогосподарські вгіддя, охорона земель, фермерські господарства, зайнятість населення.

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природопольовання,
г. Луцьк

СБАЛАНСИРОВАННОЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ – ОСНОВНАЯ ЗАДАЧА ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ

Анотація. В статье проанализированы основные проблемы развития сельских территорий с учетом современных реалий. Сельские территории традиционно занимали особенное место в формировании демографического, экономического, ресурснопроизводственного и социальногуманитарного потенциала Украины. Нынешний этап социального развития сельских территорий в силу изменения способа сельскохозяйственного производства и внедрения промышленных технологий выращивания сельскохозяйственных культур и ухода за скотом характеризуется постепенным отмиранием “неперспективных” сельских поселений. Решение проблем развития сельских территорий должны включать следующие меры: формирование нормативно-правовой базы в сфере занятости сельского населения, создание мощной консультационной службы, профессионально-образовательную подготовку кадров, которая повысит качество рабочей силы, что позволит сберечь и создать новые рабочие места, будет способствовать развитию предпринимательства и самостоятельной занятости населения.

Ключевые слова: сельские территории, земельная реформа, сельскохозяйственные угодья, охрана земель, фермерские хозяйства, занятость населения.

Shvorak Anatoliy,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

BALANCED SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES – MAIN TASK OF LAND REFORM

Annotation. The article analyses the main problems of development of rural territories in the conditions of decentralization concerning modern realities. Rural territories traditionally took special place in the formation of demographic, economic, resource-production and social-humanitarian potential of Ukraine. The present stage of social development of rural territories concerning change of the method of agricultural production and introduction of industrial technologies of growing agricultural crops and cattle care is characterized by the gradual extinction of “non-perspective” rural settlements. The solving of rural territories development problems must include the following

measures: the formation of regulatory framework in the sphere of rural population employment, the creating of powerful consulting service, professional-education training of personnel, which will increase the quality of workforce, that will allow to save and create the new working places, will promote the development of entrepreneurship and independent employment of population.

Key words: rural territories, land reform, agricultural grounds, land protection, farms, population employment

Постановка проблеми: У сучасних умовах реалізації довгострокових планів розвитку держави, євроінтеграційних прагнень України, а також досягнення цілей розвитку все більшої актуальності набуває проблема розвитку сільських територій та малого і середнього агробізнесу як основи майбутньої економічної безпеки.

Метою статті є аналіз раціонального використання земельних ресурсів на основі яких формується збалансований соціально-економічний розвиток сільських територій. Нинішній етап розвитку сільського господарства України супроводжується загостренням низки соціально-економічних проблем в зв'язку з впровадженням ринку землі. Стратегічно визначене і ресурсно підкріплене державне регулювання розвитку малого та середнього агробізнесу має забезпечити розвиток інфраструктури сільської місцевості, зростання продуктивності праці аграріїв, поліпшення соціального добробуту, збільшення надходжень до бюджетів громад. У результаті чого має зрости рівень життя населення.

Виклад основного матеріалу: Земельна реформа – це одна з ключових реформ країни, стратегічно важливий шлях економічного розвитку України, в результаті якої формується земельний устрій країни прийнятний для ефективної господарської діяльності на землі, створення організаційно-правових, економічних, наукових та інших соціальних засад для здійснення різних форм господарювання. Завдання земельної реформи – упорядкувати ринок землі, унеможливити корупційні схеми у земельних відносинах, зробити відносини у сфері землеустрою — зрозумілими й прозорими, і головне – дати поштовх українській економіці. Мораторій, котрий існував більше двадцяти років сформував тіньовий ринок землі, не створив ефективного господаря середнього класу – фермера, що призвело до низької продуктивності фермерських господарств, розкрадання землі через схеми, корупцію на ринку землі та зубожілі села. Офіційна статистика відображає цей процес не в повному масштабі: за даними Держстату, із 1990 по 2018 роки зникли з карти України 426 сільських населених пунктів. Однак справжня кількість «вимерлих» сіл набагато більша: 2014-го 369 безлюдних сіл просто не були зняті з державного обліку (Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2017). На межі зникнення перебуває ще 4684 села, де станом на 2015 рік мешкало до 50 осіб у кожному. Селоутворюючими елементами для більшості поселень, крім приміських, є сільгоспвиробництво, орна земля, пасовища, сади та ландшафтний потенціал території. За нинішнього стану наявності трудових ресурсів було б доцільно забезпечити норматив створення одного робочого місця на кожні 15-20 гектарів землекористування для сільгосппідприємств або напрацювати механізм сплати компенсацій для створення робочих місць у громадах та сільських, селищних радах за винятком фермерських господарств площею в межах 100 гектарів. Аналогічні нормативи діють у країнах Європи, особливо в регіонах Франції. Зберегти існуючу систему розселення не просто, але відновити і знову освоїти території дорожче в сотні разів. Раціональне використання природних, а особливо земельних ресурсів, вимагає збереження існуючих систем розселення та поселенської мережі.

В Україні виникнення агрохолдингів пов'язано з недосконалістю і провалами економіки, відсутністю необхідних інституційних і правових умов для ведення ефективного бізнесу, неадекватною політикою держави. Динаміка розвитку агрохолдингів та їх середня площа наведені в таблиці 1, 2.

Таблиця 1

Кількість агрохолдингів та фермерських господарств в Україні*

Показник	2007	2018
Кількість холдингів	18	18
Загальна площа в користуванні, млн. га	1,8	3,568
Середня площа одного холдингу, тис.га	100	198

*За даними Українського клубу аграрного бізнесу та сайту LATIFUNDIST. com.

Аналізуючи дані наведені в таблиці 2 ми спостерігаємо, що йде значне зменшення кількості господарств площею до 100 гектарів та незначне збільшення за їх рахунок господарств площею від 100-1000 гектарів, але кількість господарств в цих двох групах зменшилась за п'ять років на 6597, а площа земель яку вони обробляють на 89,6 тис. га. Особливо загрозливих наслідків зменшення спостерігається в групі до 100 га. Всі ці фермери проживають в тих населених пунктах де розміщена їх земля, і відповідно наповнюють бюджети місцевих рад, або територіальних громад. Відповідна картина склалася в господарствах які знаходяться в групі від 1000 - 5000 га кількість зменшилась на 496, площа на 1405,1 тис. га, відповідно в групі від 5000 -7000 га. зменшилась на 120, площа на 766.1 тис. га.

Таблиця 2

Середній розподіл сільськогосподарських угідь за групами аграрних підприємств*

Група підприємств за розміром землекористування, га	Кількість підприємств, од.			Площа сільськогосподарських угідь					
				тис. га			середня на одне підприємство, га		
	2005	2013	2018	2005	2013	2018	2005	2013	2018
До 5,0	6267	5018	2972	20,2	16,0	9,5	3,2	3,2	3,2
5,1–10,0	4303	3752	2594	34,1	29,5	19,5	7,9	7,9	7,8
10,1–20,0	5211	4790	3811	80,8	74,3	59,1	15,5	15,5	15,5
20,1–50,0	14830	13305	11076	564,8	504,3	417,3	38,1	37,9	37,7
50,1–100,0	4617	5283	4903	327,8	383,3	354,5	71,0	72,6	72,2
Всього до 100	31358	32148	25835	1027,7	993,0	859,9	32,8	27,1	33,2
100,1–500,0	7556	7253	7573	1849,0	1851,1	1797,1	244,7	244,9	243,8
500,1–1000,0	2986	2668	2704	2156,8	1910,4	1932,9	722,3	716,0	713,5
Всього від 100-1000	10542	9921	10227	4005,8	3686,5	3730,0	380,0	371,6	364,7
1000,1–2000,0	3253	2534	2447	4651,4	3637,2	3513,0	1429,9	1435,4	1439,3
2000,1–3000,0	1482	1256	1063	3610,8	3053,3	2594,0	2436,4	2431,0	2443,9
3000,1–4000,0	755	614	467	2616,6	2128,0	1612,4	3465,7	3465,8	3472,2
4000,1–5000,0	362	319	250	1619,5	1415,8	1109,8	3911,0	4438,2	4478,6
Всього від 1000-5000	5852	4723	4227	12498,3	10234,3	8829,2	2135,7	2646,3	2088,8
5000,1–7000,0	300	339	258	1724,2	1964,2	1497,0	5747,3	5794,1	5874,9
7000,1–10000,0	103	166	127	847,1	1401,4	1057,5	8224,3	8442,2	8261,6
Всього від 5000-7000	403	505	385	2571,3	3320,6	2554,5	6380,4	6575,4	6635,1
Більше 10000,0	52	178	180	680,9	3466,2	3977,6	13094,2	19473,0	22209,8

*Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату

В групі підприємств та розміром сільськогосподарських угідь більше 10000 га ми спостерігаємо позитивну динаміку. В 2005 році було сконцентровано 680,9 тис. га сільськогосподарських земель, в 2013 році 3466,2 тис. га, а в 2018р. - 3977,6 га земель. Їх кількість становила відповідно 2005 р. – 52, 2013 – 178, 2018 р. – 180, а середня площа 2005 р. – 13094.2 га, 2013 р. – 19437,0 га, 2018 р. – 22209,8 га. Загальна площа земель, яку обробляли сільськогосподарські підприємства становить 20005,2 тис. га, а кількість найманих працівників становить 474,6 тисяч, включаючи галузь тваринництва та переробку сільськогосподарської продукції. На одного найманого працівника припадає 42,2 гектара земель.

Площа земель наданих для ведення особистого господарства в 2019 році становила 4945, тис. га, а їх кількість 3996,5 тис., в 2020 році відповідно: 4946,2 тис. га та 3975,1.

Середній розмір особистих господарств становив в 2005 році – 1,08 га, 2019 році -1,2 Зга, а в 2020 році – 1,24 га. Згідно перепису сільське населення в1989 році становило 17,1 млн жителів, в 2014 році -14,2 млн жителів, 2015 році – 13,3 млн жителів, а 2019 році - 12,9 млн жителів.

Вплив агрохолдингів на ринок оренди землі є дуже великим. Загалом це в деякій мірі позитивний вплив, адже агрохолдинги, витісняючи фермерів з ринку оренди сільськогосподарської

землі, змушують їх змінювати свою спеціалізацію, переходити від вирощування низько ефективних зернових і технічних культур до вирощування овочів, фруктів, ягід.

Таблиця 3

Характеристика особистих селянських господарств*

Показник	Роки				
	2005	2016	2017	2018	2019
Кількість особистих селянських господарств, тис	4915,3	4108,4	4035,2	4031,7	3996,5
Площа, тис.га	6760,1	6307,2	6268,0	6175,6	6132,2
Землі для ОЖБ, тис.га	-	809,1	799,7	793,3	731,0
Землі для ОСГ, тис.га	-	2603,3	2580,9	2551,3	2513,4
Землі для товарного с/г виробництва, тис.га	-	2837,1	2818,9	2799,3	2777,1
Втч на правах оренди, тис.га	-	315,9	330,2	338,5	345,0
Наявність техніки, тис.шт	178,9	207,0	218,0	-	232,0
Численність голів ВРХ, тис голів	4022,3	2479,8	2468,4	2364,2	2194,8

*Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату

Посилення конкуренції на ринку оренди сільськогосподарської землі є позитивним чинником і призводить до підвищення рівня орендної плати за землю. В той же час, існування агрохолдингів можна розглядати як головну загрозу для економічної конкуренції у аграрній сфері.

Таблиця 4

Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства, % *

Показник	1990	2000	2005	2010	2014	2018
Продукція сільського господарства	40,8	79,7	79,5	73,3	64,3	41,2
Продукція рослинництва	34,5	75,8	78,6	76,7	66,1	37,2
Зернові культури	2,8	34,5	48,3	56,4	44,7	19,9
Цукрові буряки (фабричні)	-	41,0	59,7	30,8	35,2	4,7
Картопля	59,6	98,4	99,0	98,8	99,0	98,1
Овочі	32,6	91,3	96,7	95,7	94,6	85,6
Плоди та ягоди	96,1	97,4	98,9	94,7	87,1	78,4
Продукція тваринництва	47,4	85,6	80,7	69,6	62,0	52,5
М'ясо (у забійній вазі)	29,4	71,4	67,2	49,7	35,7	34,9
Молоко	32,5	77,8	83,8	84,1	83,5	72,6
Яйця	59,4	95,0	79,9	90,0	88,6	44,8
Вовна	7,3	92,9	94,3	96,3	94,5	87,6

*Джерело: статистичні дані за відповідні роки.

Таблиця 5

Характеристика фермерських господарств України*

Показник	1990	2000	2005	2012	2018
Кількість господарств, од.	82	38 428	42 445	36 332	33164
Загальна площа, тис. га	2,0	2 157,6	3 661,2	4 389,4	4707,2
Середня площа, га	24,4	56,1	86,3	120,8	141,9
Чисельність працівників, чол.:	-	71 504	133 534	10 0 395	96,7
на одне господарство	-	1,8	3,1	2,76	2,9
100 га угідь	-	3,3	3,6	2,3	2,1

*Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату.

З 2005 року по 2019 рік кількість особистих селянських господарств зменшилась на 918,8 тис. господарств, а фермерських з 2005 по 2018 рік зменшилось на 9281 господарство (Табл. 3, 4, 5). Єдиним способом вижити на селі стала самозайнятість. Вони виробляють 41,2% валової

сільськогосподарської продукції: в тваринництві - 52,5%, рослинництві - 37,2% в т.ч. понад 90% картоплі, овочів, фруктів, ягід, меду, і більше.

Організація Об'єднаних Націй оголосила 2019-2028 роки десятиліттям сімейних фермерських господарств і розробила загальний план дій, яким надає міжнародній спільноті докладні рекомендації з надання підтримки сімейним фермерським господарствам. Загальний план дій ООН, що передбачає заходи на всіх рівнях – від місцевого до глобального, сформований за **7 взаємопов'язаними напрямками роботи:**

1. Розвиток сприятливого політичного середовища для зміцнення сімейних фермерських господарств.
2. Підтримка молоді й забезпечення стійкості сімейних фермерських господарств з покоління в покоління.
3. Сприяння досягненню гендерної рівності в сімейних фермерських господарствах.
4. Зміцнення організацій сімейних фермерських господарств.
5. Підвищення стійкості сімейних фермерських господарств до зовнішніх впливів.
6. Зміцнення сімейних фермерських господарств для забезпечення стійкості продовольчих систем до змін клімату.

7. Підтримка багатоплановості сімейних фермерських господарств для впровадження соціальних інновацій, що сприяють територіальному розвитку і збереженню довкілля та біорізноманітності.

ООН наголошує, що ведення сімейного фермерського господарства відкриває унікальну можливість для формування продовольчої безпеки, поліпшення засобів до існування, більш раціонального розпорядження природними ресурсами, охорони навколишнього середовища та досягнення сталого розвитку, особливо в сільських районах. Ініціатива покликана підкреслити роль сімейних ферм у формуванні продовольчого майбутнього планети і надати міжнародній спільноті дієві інструменти для розвитку сімейних фермерських господарств.

На жаль, в Україні протягом 2017-2019 р.р значну частку дотацій надали агрохолдингам: в т.ч. Косюку – 2568,36 млн. грн, Бахматюку – 418,03 млн. грн, та іншим агрохолдингам приблизно 600 млн. грн.

Державна підтримка фермерських та особистих селянських господарств в Україні повинна здійснюватися відповідно до загальнодержавних і регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом. Переваги малого виробництва в сільському господарстві впливають з його функціонального призначення. І тут важливим є те, що саме малі виробничі форми на селі забезпечують виробництво таких продуктів, які недоцільно або неможливо виробляти в умовах великого виробництва, спеціалізуються на трудомістких галузях з переважанням ручної праці.

Висновок: Враховуючи ситуацію в яку зайшли земельні відносини в Україні, кризові явища сільських територій, нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення, спонукають до здійснення заходів державного регуляторного впливу. У Конституцію України ввести розділ «Основи аграрного та земельного устрою України», визначивши основою земельного та аграрного устрою України сільськогосподарські кооперативи, фермерські та особисті селянські господарства, як основу відновлення сільських територій. Розробити комплексну стратегію розвитку аграрного сектору де повинні мати місце принципи диференційованого застосування податкової, прямої бюджетної та регуляторної політики для кожного з типів господарювання на селі.

Джерела та література

1. Статистичний збірник. Сільське господарство України [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. 2018. Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua > druk > publicat > kat_u > 2019
2. United Nations Decade of Family Farming) (A/RES/72/239, draft A/C.2/72/L.12/Rev.1) Страсбург, 27 січня 1999 року.
3. Шворак А.М. Природні кормові вгіддя та соціально-економічний розвиток сільських територій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : журнал. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. № 2 (14). С. 112 – 116.

References

1. Statistic collection. Agriculture of Ukraine. (Electronic resource)/State statistics service of Ukraine. – 2018. – Mode of admission: www.ukrstat.gov.ua › druk › publicat › kat_u › 2019
2. United Nations Decade of Family Farming) (A/RES/72/239, draft A/C.2/72/L.12/Rev.1) Страсбург, 27 січня 1999 року
3. Shvorak A.M. Natural feed grounds and social-economic development of rural territories. *Economic Journal of East European National University named after Lesia Ukrainka*: Journal. Lutsk : Vezha-Druk, 2018. №2(14). Page 112-116.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020 р.